

**BRİTANYA’NIN EKONOMİK ÇIKARLAR VE GÜVENLİK KAYGILARI
BAĞLAMINDA ORTA DOĞU BÖLGESİNE 20. YÜZYILIN İLK YARISINDAKİ
ANGAJMANLARI**

Muhsin BARAN*

ÖZET

Orta Doğu tarihsel olarak gerek jeostratejik bir yer olarak gerekse de sahip olduğu hidro-karbon kaynaklardan dolayı önemli bir bölge olagelmıştır. Birçok açıdan değer üreten bu bölgeye dönemsel başat güçlerin hiçbirisi kayıtsız kalmamıştır. 19. yüzyılın başat gücü olan Britanya 20. yüzyılın ilk yarısında da bu bölgenin yeniden şekillenmesi sürecine angaje olarak çıkarlarını maksimize etmeye çalışmıştır. Bu çalışma, Britanya’nın 20. yüzyılın ilk yarısında Irak, Mısır, Filistin ve İran’a yönelik angajmanlarının ekonomik ve güvenlik boyutuna ve söz konusu angajmanlarda izlenen metodolojiye odaklanmıştır. Çalışma söz konusu angajmanları değerlendiren bir sonuç bölümü ile sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu, İngiliz Angajmanları, Ekonomik Çıkarlar, Güvenlik

**THE BRITISH ENGAGEMENTS IN THE MIDDLE EAST IN THE CONTEXT OF
ECONOMIC INTERESTS AND SECURITY CONCERNS IN THE FIRST HALF OF THE
20TH CENTURY**

ABSTRACT

Historically, the Middle East region has always been at the center of attraction due to its geostrategic location and hydro-carboon resources. Dominant Powers of different ages have always been interested in this asset generating region. As the region was being reshaped in the first half of the 20th century, the dominant power of the 19th century, Britain, engaged in the region to maximize its interests. This study focuses on the economic and security scope of British engagements and the methodology applied in Iraq, Egypt, Palestine and Iran during the first half of the 20th century. The study ends with a conclusion evaluating the engagements.

Keywords: The Middle East, British Engagements, Economic Interests, Security

1.GİRİŐ

19. yüzyılın büyük bir bölümünde ve 20. yüzyılın ilk yarısında Orta Doğu bölgesinde önemli bir rol oynayan Britanya'nın bu bölgeden çekilmesi büyük oranda 1956 yılındaki Süveyş krizi ile gerçekleşmiştir (Burke, 2014:1). Bölgenin "Orta Doğu" olarak adlandırılması bile bölgede uzun bir süre başat güç olan ve bölgenin şekillendirilmesinde önemli rol oynayan İngiltere'nin stratejik çıkarlarının bir sonucu olduğu söylenebilir. İngilizler için bu bölgenin "Tacın incisi" olarak nitelendirilen Hindistan'daki İngiliz sömürge yönetimini sürdürülebilir kılmak ve Rusya'yı İngiltere'nin Hint sömürge alanlarından uzak tutmak gibi işlevleri bulunmaktaydı (Khall, 2014:305).

Bölgenin bu jeostratejik önemi İngiltere'yi diğer bazı Avrupa devletleriyle Osmanlı İmparatorluğunun dağılması sonrasında Osmanlı devletinin Orta Doğu topraklarını elde etme veya bu bölgede etki alanları oluşturma konusunda bir yarışın içine sokmuştur. Bu rekabet bağlamında yapılan müzakerelerde İngiltere'nin başlıca amacı daha 1882 yılında İngiliz işgali sonucu yarı özerk bir devlet yaptığı Mısır'da bulunan Süveyş Kanalı'nın denetimini sağlamlaştırmak ve Basra Körfezi limanları ile bölgedeki su yollarının denetimini elde etmeye çalışmak olmuştur. Özellikle o dönem için Süveyş Kanalı'nda tam denetim sağlama mücadelesi dönemin Hindistan Genel Valisi Lord Curzon'a göre, İngiliz sömürge bölgelerini ve Hindistan'ı korumak amacıyla kaynaklanmaktaydı(Khall, 2014:305-306).

İngiltere'nin bu bölgeye o dönem itibarıyla olan angajmanı, bölgede zengin petrol rezervlerinin bulunduğunun kanıtlanması ile birlikte 1900'lı yılların başlarında başka bir boyut kazanmıştır. Bu gelişmeyle birlikte bölgenin İngilizler açısından önemi Hindistan'daki İngiliz sömürge yönetiminin güvenliğini sağlamaya dönük yaptığı katkıların ötesine geçmiştir. Bu süreçte İngiltere'nin odaklandığı en önemli konu dağılan Osmanlı İmparatorluğunun Orta Doğu topraklarında etki alanları oluşturmanın yanında bölgedeki petrol imtiyazlarını İngiliz petrol şirketleri aracılığıyla elde etmeye çalışmak olmuştur. Takip eden süreçte, bölgeden çıkarılan petrolün Batı pazarlarına ulaştırılmasında bölgedeki su yollarına olan ihtiyaç, Süveyş Kanalı'nı İngilizler açısından daha da önemli kılmıştır.

Bununla birlikte, İngilizler açısından hem askeri hem de ekonomik güvenlik bağlamında bir referans nesnesi haline gelen Orta Doğu'daki petrol imtiyazları ve petrolün Batı pazarlarına ulaştırılmasının güvenliğinin sağlanması konuları I. Dünya Savaşı öncesinden itibaren İngiltere'nin Orta Doğu'ya yönelik politikalarının merkezinde yer almıştır. İngiliz diş politika karar vericileri, söz konusu hedeflere ulaşmak bağlamında bölgeye özellikle Osmanlı sonrası dönemde daha fazla angaje olmuş, birçok ülke ile Orta Doğu bölgesini konu alan açık ve gizli anlaşmalar yapmışlardır.

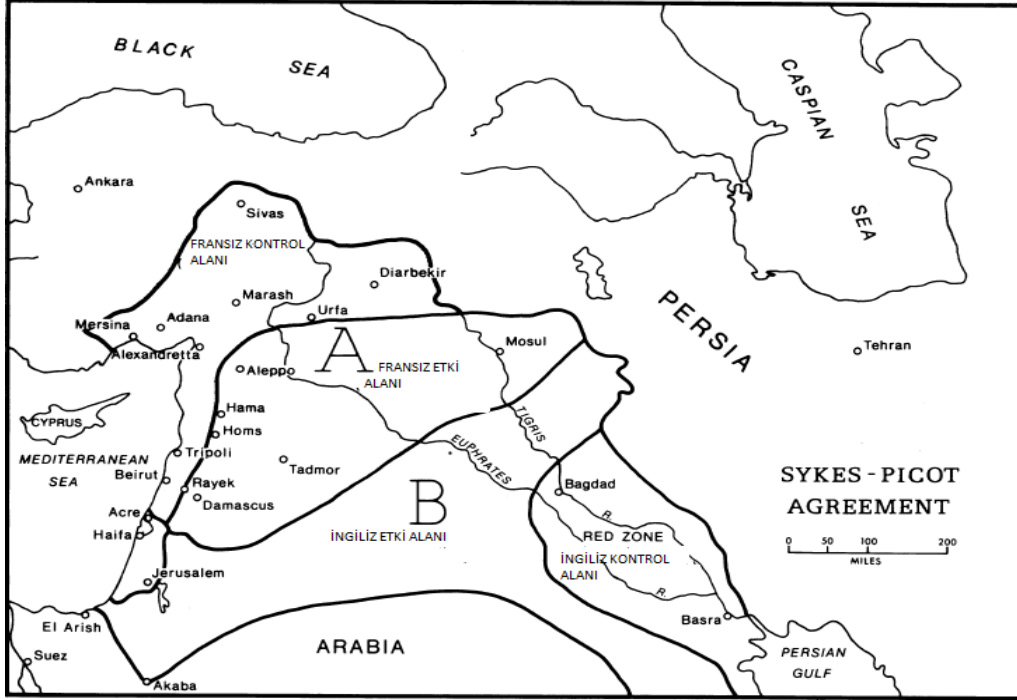
2. I. DÜNYA SAVAŞI SÜRECİ VE SONRASINDA İNGİLTERE’NİN BÖLGEDEKİ ANGAJMANLARI

İran’a 1900’lı yılların başında, Mısır’a 19. yüzyılın sonlarından itibaren ekonomik ve siyasi olarak müdahil olan İngiltere’nin Orta Doğu coğrafyasının geneliyle ilişkileri esas olarak I. Dünya Savaşı’ndan önce yoğunlaşmıştır. Osmanlı imparatorluğunun I.Dünya Savaşı öncesi dönemde Orta Doğu topraklarının çok önemli bir bölümüne sahip olması, Osmanlı’yı İngiltere’nin bu bölgedeki politikalarının ana muhatabı yapmıştır. İngilizlerin bu bölgeye dönük politikalarının ana ekseninde İngiliz kolonyal sistemini besleyen ekonomik ayrıcalıklar olduğu kadar bu ülkenin savaş dönemindeki güvenlik kaygılarının da yer aldığı söylenebilir.

İngilizlerin bölgeyi parçalama ve çıkarları doğrultusunda tekrar şekillendirme politikasına karşı Osmanlı devletinin halifelik kurumunu kullanarak bu politikalara karşı direnç göstermesi ve bunun ötesinde Orta Doğu bölgesi dışındaki İngiliz sömürgesi İslam devletlerini etkileyebilme potansiyeli bu süreçte İngiltere’yi kaygılandırmış ve İngilizleri halifelik kurumunun etkinliğini dengeleyecek çeşitli arayışlara itmiştir. Bu arayışlar neticesinde Şerif Hüseyin’e Osmanlı devletinin Orta Doğu topraklarında, sınırları konusunda tam uzlaşa sağlanmamış olsa da, coğrafî olarak geniş bir alanda bağımsız bir Arap devleti kurma konusunda söz verilerek Osmanlı devletine karşı ayaklanması sağlanmıştır. Buna göre, Şerif Hüseyin’e Osmanlı devletine karşı ayaklanması için gerekli teçhizat ve lojistik destek verilecek ve halife olarak tanınacaktı. Bunun karşılığında ise Araplar, Osmanlı devletine karşı ayaklanacak ve Osmanlı rejimi İslam dininin düşmanı ilan edilecekti (Cleveland, 2008 :179). Fakat İngilizler, Araplara Osmanlı devletine karşı ayaklanma karşılığında verdikleri tüm bu sözlere rağmen bu süreçte, ikircikli bir politika izleyerek müttefikleriyle Osmanlı devletinin Orta Doğu topraklarının hangi bölgesinin hangi ülkenin kontrolüne verileceğine dair gizli bir anlaşma yapmıştır.

1916 yılında imzalanan ve Sykes-Picot anlaşması olarak adlandırılan bu gizli anlaşma ile Osmanlı devletinin Orta Doğu bölgesindeki topraklarının önemli bir kısmı İngilizler ve Fransızlar arasında paylaşılmıştır. Anlaşma uyarınca bazı bölgeler doğrudan İngiliz ya da Fransız yönetimine verilirken, bazı bölgeler de iki ülkenin etki alanına bırakılmıştır. Buna göre, I. Dünya Savaşının sona ermesiyle Fransa’ya Güneydoğu Anadolu bölgesinin bir kısmı, Irak’ın kuzeyindeki belli bir bölge ve bugünkü Suriye ve Lübnan’ın üzerinde kurulduğu topraklar verilecekti. Buna karşılık Britanya’ya bugünkü Irak, Kuveyt ve Ürdün’ün üzerinde kurulduğu topraklar verilecekti. Filistin bölgesi ise uluslararası bir bölge olarak kalacaktı. Anlaşmaya göre bugünkü Suriye ile Ürdün topraklarının bir bölümünde kısmi bir Arap otonomisi kurulacak ve bugünkü Suudi Arabistan’ın kurulduğu yere ise tam bağımsızlık verilecekti (Culcasi, 2008:120).

Şekil 1. Sykes-Picot Anlaşması 1916

Kaynak : Jan Karl Tanenbaum, 1978

İngiltere ve Fransa arasında imzalanan bu gizli anlaşma müttefiklerin bir kısmını tatmin etmemiştir. Örneğin, İtalya Dışişleri Bakanı Sidney Sonino, sonraki süreçte, bu anlaşmaya tepki göstererek Fransızların Mavi bölgesindeki Adana ve Mersin'in İtalya'ya verilmesini talep etti. Fakat bu talep Fransızlar tarafından İtalya'ya yeteri kadar yer verildiği ve İtalya'nın müttefiklere katkısının çok az olduğu gerekçeleriyle reddedildi (Tanenbaum, 1978:14).

İngiltere'nin müttefikleriyle yaptığı gizli anlaşmayla çelişkiler içeren geniş sınırlara sahip bağımsız bir Arap devleti vaadi Şerif Hüseyin'e Mısır'daki İngiliz yüksek komiseri McMahon üzerinden iletilmiştir. McMahon ve Şerif Hüseyin arasında yapılan ve sıkı pazarlıklar içeren yazışmalarda, geniş bir alanda kurulacak bağımsız Arap devletinin sınırları üzerinde önceleri tam olarak uzlaşmaya varılmamış, fakat daha sonra McMahon, Şerif Hüseyin'in önerdiği sınırlar dahilinde bağımsız bir Arap devleti kurulacağını dair bazı çekinceler ileri sürerek ve net olmayan ifadeler kullanarak da olsa söz vermiştir (Cleveland, 2008 :177-178). Sonuç olarak, Hüseyin'in önerdiği sınırlar birkaç küçük istisna dışında kabul edilmiştir (Abdul Hadi, 1932:13).

İngilizlerin bağımsız devlet vaadi karşılığında 1916 yılında Osmanlı devletine karşı ayaklanan Şerif Hüseyin'i bu vaatlerden haberdar olmayan Fransa da bölgedeki çıkarlarını sürdürmeye katkıda bulunacağı gerekçesiyle önceleri destekledi. Fransa, Şerif Hüseyin'in isyanının Suriye, Lübnan ve Filistin'e yayıldığı takdirde bu bölgelere daha kolay müdahil olabileceğini düşünüyordu. Ayrıca, Şerif Hüseyin Fransız desteği olmaksızın başarılı olduğu takdirde Fransa'nın Orta Doğu'daki prestiji İngiltere'ye nazaran azalabilirdi. Fransa, Şerif Hüseyin'in kutsal yerlerin koruyucusu olarak İslam dünyasında sahip olduğunu düşündüğü prestijinin Tunus, Cezayir ve Fas'taki işini kolaylaştırabileceğini düşünmekteydi. Fakat, 1916 yılının sonlarına doğru bazı Fransız subaylar, Şerif Hüseyin'i Fransa'nın Orta Doğu'daki varlığına potansiyel bir tehdit olarak görmeye başladı (Tanenbaum, 1978:15-16). Buna rağmen yerel isyancılara destek olmaya devam ettiler.

Takip eden süreçte, İngilizlerin sınırları oldukça geniş bağımsız bir Arap devleti vaat ettiği Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal ile Fransa arasındaki uyuşmazlık görünür olmaya başladı. Söz konusu uyuşmazlık Suriye'nin statüsü ile ilgiliydi. Milletler Cemiyetinin manda yönetimlerle ilgili belgesinin 22. maddesinin 4. paragrafına göre manda sistemi ile yönetilecek ülkelerin mandater ülke tercihleri de dikkate alınacaktı. I. Dünya Savaşı sonrası yapılan barış konferansına Hicaz temsilcisi olarak katılan Prens Faysal, birleşik Suriye'nin Milletler Cemiyeti himayesine verilmesini teklif ederek mandater devletin ABD ya da Britanya olmasını istedi. Bu teklif, Fransa'nın büyük tepkisine neden oldu (Duggan, 1921:582).

Milletler Cemiyeti himayesine alınan ülkelerde yaşayan halkların hangi mandater ülkeyi tercih ettiklerine dair 1919'da kurulan King-Crane Komisyonunun yaptığı çalışma Sykes-Picot ile uyuşmayan bazı sonuçlar ortaya çıkardı. Komisyonun raporuna göre, Filistinlilerin çok önemli bir kısmı Filistin'in Suriye'den ayrılmasına karşıydı. Kuzey Suriye'deki halkın mandater ülke tercihi ABD idi. ABD'den sonra en fazla tercih edilen ülke Britanya'ydı (Duggan, 1921:583). Fakat Sykes-Picot anlaşmasına göre söz konusu bölgelerin önemli bir bölümü Fransa'nın kontrolüne ya da etki alanına verilmişti.

Fransa, aleyhine gelişen bu durum karşısında İngiltere'ye Sykes-Picot anlaşmasındaki yükümlülüklerine uyması konusunda baskı yapmaya başladı. 15 Eylül 1919 tarihinde Fransa ve İngiltere arasında yapılan yeni bir anlaşmaya göre İngilizler, Faysal'ın yönetici olarak Fransa'ya bağlı kalacağı küçük bir bölge dışındaki tüm yerleri Fransa'ya bıraktı (Duggan, 1921:584). Fransa, bir süre sonra, Temmuz 1920'de Faysal'ı Suriye'den çıkardı (Duggan, 1921:586).

Tüm bu taahhütler, sözler ve bu bağlamda revize edilen planlar Britanya'nın savaş sürecinde ve sonrasında bölgedeki mevcut çıkarlarını maksimize etme hedefine odaklanmış ve bu durum bazı müttefikler ve yerel aktörler açısından çeşitli sorunlar doğurmuştur. İngiliz dış politika karar vericileri yeni gelişmelere bağlı olarak Osmanlı devletinin Orta Doğu toprakları ve Orta Doğu'nun diğer bazı bölgelerinde çıkar maksimizasyonu hedefli "yeni" politikalar oluşturmuşlardır. Bu politikalar paralelinde bölgede yeni devlet ya da devletçiklerin kurulması sürecinde ortaya çıkan uyuşmazlıklar,

devletlerin iç istikrarsızlıkları ve ekonomik sorunları İngiltere'nin çıkar maksimizasyonu bağlamında en fazla yararlandığı gelişmeler ve sorunlar olmuştur.

2.1. Irak

I. Dünya Savaşı sonrası dönemde İngiltere'nin Orta Doğu'da çıkar maksimizasyonu bağlamında en fazla odaklandığı yerlerden birisi Irak olmuştur. 1918 Ekiminde Osmanlının bölgeden tam anlamıyla çekilmesiyle Musul, Bağdat ve Basra'yı işgal eden İngilizler, daha sonra San Remo anlaşmasıyla bu bölgelerde Irak devletini kurmuş ve Fransızlar tarafından Suriye'den çıkarılan Şerif Hüseyin'in oğlu Prens Faysal'ı bu ülkenin kralı ilan etmiştir (Arı, 2014:450). Fakat, İngilizler tarafından kurulan Irak'ın sınırları içindeki etnik ve mezhebi bölünmüşlük bu ülkede bir ulus yaratma konusunda güçlükler doğurmuştur. Bununla birlikte, İngiltere'nin Osmanlı devletinin adem-i merkezîyetçi sistemi yerine getirdiği merkezîyetçi yapı Irak'ta yaşayan unsurların merkezî otoriteye isyan etmeleriyle sonuçlanmıştır (Cleveland, 2008: 230).

İngilizler öncülüğünde kurulan Irak devletinin kuruluş süreci de sorunlu olmuştur. 1918 ve 1919 yılları arasında İngilizlere karşı yerel halkın inisiyatifinde 3 gizli direniş örgütü kurulmuştur. Necef'te İslam Uyanış Grubu; Kerbelâ'da Müslüman Ulusal Birliği; Bağdat da ise Şii ve Sünnî unsurların birlikte kurduğu Bağımsızlık Muhafızları Örgütü İngiliz sömürgeciliğine karşı mücadele etmiştir. Söz konusu direniş örgütlerinin organize ettiği isyanlar Irak'ın İngiliz mandasına verildiği haberleriyle daha da yoğunlaşmış ve bu ülkedeki ayaklanmalar ancak İngiliz Kraliyet hava gücünün müdahalesi ile bastırılabilmiştir. Takip eden süreçte, Irak'taki direnişin İngilizlere olan maliyeti artınca, İngiltere Irak'taki varlığını sürdürülebilir kılmak için bu ülkede geçici bir Arap hükümeti kurmuştur. Fakat bu hükümet, İngiliz danışmanlara bağımlı kılınmış ve hiyerarşik olarak da Irak'taki İngiliz yüksek komiserine bağlanmıştır (Metz, 1990: 34-35).

İngilizler, 1921 yılındaki Kahire konferansında Irak siyasi hayatını 1958 yılına kadar şekillendirecek parametreleri belirlemişlerdir. Buna göre, Prens Faysal Irak kralı ilan edilmiş, yerel unsurlardan oluşan bir Irak ordusu kurulmuş ve yeni bir Anglo-İrak anlaşması önerilmiştir. 1922 yılında onaylanan bu anlaşmaya göre Irak kralı, İngiliz çıkarlarını ilgilendiren konularda ve İngiltere'ye borçlu olduğu için mali politikalarda İngiltere'ye danışacaktı. Ayrıca İngiliz yetkililer, denetici ve danışman olarak belirlenen görevlere atanacak ve bu görevlilerin ücretleri Irak devleti tarafından ödenecekti. Bunun karşılığında ise İngiltere, Irak devletine başta askeri olmak üzere birçok alanda yardım edecek ve Irak'ı en kısa sürede Milletler Cemiyeti üyesi yapmaya çalışacaktı (Metz, 1990: 35-37). Fakat İngiltere buna rağmen Irak'ın tam bağımsız bir devlet olarak tanınmasını bir süre daha erteleyecekti.

Irak'ın bağımsızlığı konusunda İngilizler sonraki süreçte, 1930 yılında, Irak'la başka bir anlaşma yapmıştır. Buna göre Irak 2 yıl içinde bağımsızlığına kavuşacak, fakat İngiltere Irak'ta sahip olduğu ayrıcalıklarını koruyacaktı. Anlaşmaya göre İngiltere, Irak'ı korumaya devam edecek, Irak'ın

askeri gücünü geliştirmesine katkı sunmak bağlamında Irak ordusunu eğitecek ve gerekirse eğitim için Iraklı görevlileri yurtdışına gönderecekti. Ayrıca Irak, ihtiyaç duyduğu silahları İngiltere'den alacak, İngiltere ise Irak'taki 2 hava üssünden faydalanmayı sürdürecekti (Arı, 2007:387).

Yapılan bu anlaşma uyarınca Osmanlı devletinin 3 eyaletinin birleştirilmesi sonucu kurulan yeni devlet 1932 yılında bağımsızlığını kazandı. Fakat, Faysal'ın bağımsızlıktan kısa bir süre sonra, 1933 yılında, ölmesi zaten istikrarsızlıklarla boğuşan ülkeyi daha da istikrarsızlaştırdı. Faysal'ın yerine geçen oğlu Gazi'nin yönetim konusundaki yetersizliğı Irak'ta devlet yönetiminde Osmanlı sisteminde eğitim almış bazı seçkinlerin görev almasının önünü açtı. Söz konusu elitler arasındaki mücadele ve elitlerin İngilizlere karşı ılımlı politikaları, milliyetçilik ve Pan-Arabizm duygularına sahip Irak ordusundaki bazı subayların tepkisini çekmeye başlamış ve 1936 yılında Bekir Sıtkı önderliğinde bir darbe yapmaları ile sonuçlanmıştır. Darbe yöntemiyle Irak siyasi yönetiminde etkin olma durumu bu tarihten sonra Irak politikasında sık görülen bir durum olmaya başlamıştır (Cleveland, 2008: 234-236). Bununla birlikte, darbeler dönemi ve Alman tehdidi Irak'taki İngiliz etkisini kısmen sarsmaya başlamıştır.

Kral Gazi'nin 1939 yılında hayatını kaybetmesi üzerine yerine 3 yaşındaki oğlu II. Faysal'ın geçmesi ülkenin siyasi hayatına damga vuracak naipler dönemini başlatmıştır. Naiplerin de İngilizlere yakın durması ve bu doğrultuda politikalar izlemesi milliyetçilik ve Pan Arabizm duygularına sahip subayların daha fazla halk desteğı almalarını sağlamıştır. Bu süreçte Irak'ın izlediğı politikalardan memnun olmayan subaylar, 1941 yılında yaptıkları bir darbe ile yönetime Raşid Ali'yi getirmişlerdir (Cleveland, 2008:237). Raşid Ali, önceki başbakanlardan farklı olarak İngiltere'ye olumlu yaklaşmamış ve İngiltere'nin Irak topraklarını kullanma ve bunun karşılığında Irak'ı Almanlara karşı kullanma teklifini reddederek İngiliz askerlerinin Basra'daki Irak üslerinden çekilmelerini istemiştir (Arı, 2007:389-390).

Raşid Ali'nin söz konusu İngiliz karşıtı politikaları II. Dünya Savaşının olduğı bir süreçte birçok bölgede savaşan İngilizlerin sert tepkisine neden olmuştur. İngiltere, Irak'taki çıkarlarına yönelik bu durumu kendi açısından düzeltmek için hemen Orta Doğı komutanlığını devreye sokarak Irak'ı işgal etmiş ve işgalci konumunu savaş sonuna kadar sürdürmüştür (Cleveland, 2008 :237). İngilizler, tekrar işgal ettikleri Irak'ta Raşid Ali'nin yerine İngiliz yanlısı yeni bir yönetim kurmuş ve bundan sonra Irak ordusuna daha önce tedarik ettiğı silah ve cephaneyi artık vermemeye başlamıştır (Silverfarb, 1995:524).

Raşid Ali olayı küçük bir isyan olmasına rağmen, Iraklı sivil ve askeri unsurların İngilizlere karşı tepkilerinin bir yansımasıydı. İngilizlerin 1941-1945 yılları arasında Irak'ı yeniden işgal etmeleri, Irak halkının İngilizlere karşı olan tepkisini daha da arttırmıştır (Cleveland, 2008 :238). Bu işgal ile birlikte, Irak'ın 1932 yılında elde ettiğı bağımsızlığın aslında kağıt üzerinde olduğı ve İngiltere'nin bu ülkedeki çıkarlarının tehdit edilmesi durumunda bu ülkeye askeri olarak müdahil olmaktan sakınmayacağını göstermiştir.

İngiltere askeri söz konusu angajmanlarla birlikte Irak'a ekonomik anlamda da birçok kez müdahil olmuştur. İngiltere'nin Osmanlı imparatorluğunun 3 eyaletini birleştirerek oluşturduğu Irak devletinin varlığını sürdürebilmesi için başta Musul'daki kaynaklar olmak üzere ülkenin tüm bölgelerindeki petrole ihtiyacı vardı. Söz konusu petrolden bu ülkedeki vesayetçi güç olan İngiltere'nin büyük imtiyazlar alması kaçınılmazdı. Petrolün kimin tarafından ve nasıl çıkarılacağına dair yapılan uzun müzakerelerden sonra San Remo konferansında petrol arama imtiyazı sadece Türk Petrol Şirketine verildi. Türk Petrol Şirketinin % 25'i Fransız CFP şirketine; % 47,5'i İngiliz Anglo-Persian şirketine; % 22,5'i İngiliz Royal Dutch Shell şirketine ve kalan % 5'lik kısmı da Gulbenkyan'a aitti. Böylece İngilizler, Türk Petrol Şirketinin % 75'lik kısmı üzerinde doğrudan bir etki gösterme gücüne sahip olmuşlardır (Ayhan, 2009:124).

Takip eden süreçte, 1925 yılında İngiltere, Türk Petrol Şirketi üzerinden Irak ile 75 yıllık bir imtiyaz anlaşması imzaladı. Fakat savaş sonrasında ABD şirketlerinin de Irak'taki petrol imtiyazlarından pay almak istemesi 1928 yılında yeni bir anlaşmanın imzalanması ile sonuçlandı. Kırmızı Çizgi anlaşması (Red Line Agreement) olarak adlandırılan bu anlaşmayla, Türk Petrol Şirketinin hisselerinin % 95'i Anglo-Persian Oil Company (İngiliz), Royal Dutch Shell (İngiltere-Hollanda), Compagnie Française des Petroles (Fransız) Near East Development (Amerika) şirketleri arasında eşit olarak bölündü. Kalan % 5'lik kısım Gulbenkyan'a verildi (Ayhan, 2009:129-130).

2.2. Mısır

I. Dünya Savaşı sürecinde İngiltere'nin Orta Doğu bölgesinde güvenlik ve ekonomik kazanımlar bağlamında odaklandığı ve angaje olduğu yerlerden bir diğeri Mısır olmuştur. Mısır'a yönelik İngiliz dış politika amaçlarından birisi Süveyş Kanalının güvenliğinin sağlanarak Güneydoğu Asya'daki İngiliz sömürgecilğine sürdürülebilirlik kazandırmaktı. Çünkü Süveyş Kanalı İngilizlerin sömürgelerine ulaşması için en kısa ve etkili su yoluydu. Kanalın inşa edilmesiyle Londra'dan Bombay'a olan mesafe 4265 mil kısalmıştı (Egerton&Rathbone&Norwood, 1884:26). Dolayısıyla kanalın İngiliz denetiminde olması ve açık tutulması İngilizler için hem ekonomik hem de güvenlik nedenlerinden ötürü önemliydi. İngiliz emperyal sisteminin önemli bir sacayağını oluşturan Hindistan'daki İngiliz sömürgeleri ile Londra'nın etkileşimini kolaylaştırması ve stratejik bir konumda bulunması, kanalın açık tutulmasını gerekli kılmaktaydı. Kanalın bir diğeri önemli işlevi, Kuzey Afrika ile Orta Doğu arasında bir köprü olması ve Akdeniz üzerinde Körfeze açılan bir kapı olmasıydı (Arı, 2014:176).

1869 yılında açılan ve 1888'de 9 ülke arasında yapılan müzakereler sonrası imzalanan Süveyş K analı anlaşmasına İngiltere'nin çıkarlarını koruyan bazı maddeler dahil edilmişti. Buna göre, anlaşmanın hiçbir maddesi İngiltere'nin Mısır'daki hareket özgürlüğünü engellemeyecekti. 1888'deki

anlaşmaya dahil edilen bu madde daha sonraki dönemlerde yapılan tüm anlaşmalarda korundu (Hoskins, 1944:113).

İngiltere, I. Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte İngiliz çıkarları açısından hayati bir önem arz eden Süveyş Kanalı'nın ve Mısır'ın güvenliğini sağlamaya dönük bazı önlemler aldı. Bu süreçte, Osmanlı devletinden gelebilecek tehditleri önleme bağlamında Sina çölünün ulaşıma elverişli olmayan ucuna ağır silahlar ve askerler konuşlandırıldı. Buna rağmen, bir Osmanlı gücü 1914'ün sonbaharında kanala ulaştı, fakat yenilgiye uğratıldı. İngiltere'ye göre kanala saldırıları engellemek için izlenmesi gereken politiklardan birisi Filistin'i İngiliz kontrolüne ya da İngiliz etki alanına dahil olmasını sağlayacak bir otoriteye bırakmaktı (Duggan, 1921:575).

Genel olarak müttefiklerle yapılan anlaşmalarla bu amaca dönük politikalar oluşturulurken, Mısır'ın içinde de İngilizlerin varlığını sağlamlaştıracak çeşitli adımlar atıldı. Aslında bu yöndeki politikalar, 1882 yılında işgal edilen ve 1914 yılında resmen ilhak edilerek İngiliz protektorası altına giren Mısır'da öteden beri uygulanmaya çalışılmıştır. Mısır'ın İngiltere'ye sağladığı tarihsel ekonomik avantajlar ve İngiliz güvenlik sistemine sağladığı yadsınamaz katkı, İngilizlerin bu bölgeyi 1882'den beri hem siyasi hem de ekonomik olarak kontrol altında tutma politikası izlemelerine neden olmuştur. Bu bağlamda, Süveyş Kanalı şirketinin % 45'i, İsmail Paşa şirketinin hisseleri ve ülkenin mali sisteminin denetimi İngilizlerin elindeydi. Bu durum, Mısır halkının İngilizlere karşı bir tepki göstermesine neden olmuştu (Arı, 2014:176). Bu tepki I. Dünya Savaşı sonrası dönemde bir halk direnişine dönüştü (Cleveland, 2008 :217).

Savaş sonrası süreçte, İngilizlere karşı geliştirilen direniş ve muhalefet 1919 yılında Mısırlıların umut bağladığı bir milli liderin ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. Mısır bürokrasisi ve siyasi hayatında geçmişte önemli pozisyonlarda bulunmuş olan Saad Zaglul, savaş sonrası dünyanın şekillendirileceği Paris görüşmelerine katılarak Mısır'ın bağımsızlığının sağlanabileceğini düşünmekteydi. İngilizler, Zaglul liderliğinde Paris görüşmelerine katılmak isteyen heyete önce izin vermemiş, daha sonra ülke genelinde bu duruma tepki göstermek amacıyla yapılan gösterilerden sonra heyetin görüşmelere katılmasına izin vermişlerdir. Zaglul'un görüşmelere katılması Mısır açısından anlamlı bir sonuç doğurmadığı gibi, bu görüşmelerde İngiliz mandası teyit edilmiştir (Arı, 2014:177).

Zaglul ve arkadaşlarının görüşmeler sonrasında İngilizlere sert tepki göstermesi ve bu tepki sonrası Mısır genelinde İngilizlere yönelik tepkinin tonunun artması İngilizleri yeni arayışlara itmifitir. İngiltere önce Zaglul'u sürgüne göndermiş, daha sonra da Mısır'la İngiliz çıkarlarını koruyan bir anlaşma yapma arayışına girmiş ve nihayet 1922 yılında istediği anlaşmayı imzalamıştır. Anlaşmaya göre, Mısır'ın bağımsızlığı İngiltere tarafından şeklen de olsa tanınmış, fakat Mısır'ın savunması, İngiliz ulaşım yollarının korunması, Mısır'daki yabancı ve azınlıkların korunması gibi konular İngiliz denetiminde kalmaya devam etmiştir (Arı, 2014:177-178). Böylece İngiltere, Mısır'daki çıkarlarını

korumaya devam etmiş, fakat bu ülkeyi doğrudan yönetme maliyetini üstlenmekten de kurtulmuştur (Cleveland, 2008 :218).

Takip eden süreçte, İngiltere'nin Mısır'a verdiği "bağımsızlık" çerçevesinde 1923 yılında bir anayasa yapılmış ve 1924 yılında ilk parlamento seçimleri yapılmıştır. Parlamentoda sandalyelerin % 90'ını alan Zaglul liderliğindeki Vafd partisi iktidara gelmiş, fakat iktidarın parlamento seçimleri yoluyla belirlenmesi Mısır'da demokrasinin işlemesi için yeterli olmamıştır. Bunun temel nedenleri arasında Mısır'da İngilizlerin kurduğu meşruti sistemde kral ve başbakanın yetkilerinin çatışması; İngilizlerin Mısır siyasetine müdahil olmaya devam etmeleri ve siyasi partiler arasındaki uzlaşma eksikliği olduğu söylenebilir (Cleveland, 2008 :221). Mısır'daki iç istikrarsızlıkların sürdüğü bu süreçte bölgede ve uluslararası sistemde değişime yol açacak bazı gelişmelerin ortaya çıkması, İngilizlerin 1936 yılında Mısır'la olan 1922 anlaşmasını revize etmesine neden olmuştur (Morsy, 1984:67).

İtalya'nın Mussolini'nin yayılmacı politikaları çerçevesinde Etiyopya'yı işgal etmesi ve Akdeniz'de İngiltere'yi sıkıştırması İngiltere'nin Mısır'daki pozisyonunu güçlendirmeye yöneltmiştir. Bu süreçte Vafd ve diğer bazı siyasi partileri öncülüğündeki protestoların yoğunluğu artmıştı (Morsy, 1984:67). İngiltere, İtalya'dan kaynaklanan tehdide karşı konumunu sağlamlaştırmak ve Mısır'da kendisine yönelen tepkileri azaltmak için Vafd ve diğer siyasi partilerle yaptığı uzun müzakerelerden sonra Mısır'la 1936'da yeni bir anlaşma imzaladı. Anlaşma çerçevesinde kanalın güvenliğinde İngiliz çıkarları korunacak ve Mısır topraklarındaki İngiliz güçlerinin meşruiyeti kabul edilecekti (Morsy, 1984:91). Özetle, Mısır'da İngiliz işgalinin sona erdiğini bildiren bu anlaşmayla Mısır'daki İngiliz varlığı hukukileşmiş ve aslında protektoranın devamı sağlanmıştır (Arı, 2014:178-179).

2. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Mısır, İngiltere'nin önemli savunma merkezlerinden birisi olmuştur. Almanların Orta Doğu'daki İngiliz çıkarlarını tehdit etmesi Mısır'ı savaşın önemli bir cephesi haline getirmiştir. Mısır, İngiltere'nin zorlamasıyla, 1939 yılında Almanya'yla, 1940'da ise İtalya ile ilişkilerini kesmiştir (Arı, 2014:179). Alman generali Rommel öncülüğünde bir ordunun Mısır'a yaklaşması İngilizlerin Mısır'ın iç siyasetine bir kez daha aktif bir şekilde müdahil olmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, sırf İngilizlere karşı savaştıkları için *Mihver* devletlere yakınlık duyan Ali Mahir'in iktidara gelmesi İngiltere tarafından önlenmiş ve Kral Faruk'a baskı yapılarak başbakanlığa Mustafa El-Nahas'ın getirilmesi sağlanmıştır. 4 Şubat Olayı olarak da adlandırılan bu olay, daha sonraki süreçte, İngiliz-Mısır ilişkilerine olumsuz yansımaları olmuştur (Cleveland, 2008 :228-229).

Savaşın galip bir devleti olan İngiltere'nin Mısır'daki etkinliği savaş sonrası dönemde de devam etmiştir. İngiltere'nin etkinliğini sürdürerek bu ülkedeki çıkarlarını korumaya çalıştığı bu süreçte Mısır'ın iç siyasetine çeşitli istikrarsızlıklar hakim olmuştur. Bu dönemde, Vafd partisi çeşitli kamplara bölünmüş, Müslüman Kardeşler ve Genç Mısır gibi çeşitli yapılar ön plana çıkmaya başlamıştır anmıştır (Metz, 1991:52-53). Bu durumun İngilizlerin Mısır'daki çıkarlarını koruma bağlamında önemli sonuçları olmuştur.

2.3. Filistin

Filistin, İngiltere'nin Orta Doğu bölgesindeki çıkarları bağlamında I. Dünya Savaşı sürecinde en fazla odaklandığı yerlerden birisi olmuştur. İngiltere, Filistin bölgesini daha önce Şerif Hüseyin'e vaat ettiği bağımsız Arap devleti sınırlarına dahil edeceğine söz vermiş, bundan kısa bir süre sonra Fransızlarla yaptığı gizli Sykes-Picot anlaşmasıyla bu bölgeyi tasarlanan Arap devleti sınırlarından çıkararak bu bölge için uluslararası bir yönetim önermiş, Hayfa ve Akra kıyılarının da İngiliz etki alanına dahil edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür (Abdul Hadi, 1932:14).

İngiliz hükümeti, Araplara verdiği vaatler ile gizli anlaşmanın metni arasındaki paradoksal duruma rağmen 7 Kasım 1917 tarihinde Lord Rotschild'e bir mektup göndererek İngilizlerin Filistin'de bir Yahudi yurdu destekleyeceğini ilan etmiştir (Stork, 1972:10). İngilizlerin bu politika değişikliğinin asıl amacı Filistin'in Yahudi Projesi aracılığıyla İngiliz etki alanına dahil edilmek istenmesiydi. Bu bakımdan, Balfour Deklarasyonunun dönemin İngiliz politikalarının Orta Doğu'daki hedeflerini gerçekleştirmede araçsal bir rolünün de olduğu söylenebilir. Balfour bildirisinin ilan edilmesi genellikle "idealizm", "tarihsel adalet" ya da Yahudi bir Filistin'in uzun vadede İngilizlere sağlayacağı siyasi avantajlarla ilişkilendirilse de Sykes-Picot anlaşmasında statüsü uluslararası bir bölge olarak belirlenen bu bölgenin sonraki süreçte İngiliz etki alanına dahil edilmesi hedefi, bu deklarasyonun ilan edilmesinin en önemli nedenlerinden birisidir (Gillon, 1969:131-132). Ayrıca, İngilizlerin ABD ve Rusya'daki Yahudi grupların bu ülkeleri savaşa yönlendirmedeki etkilerinden faydalanmak istemesi, İngilizlerin Siyonizmi bölgedeki çıkarları için bir araç olarak kullanma isteği ve Fransa'yı Süveyş Kanalına yakın alanlardan uzak tutma hedefleri, söz konusu deklarasyonun ilanının diğer nedenleri arasında sayılabilir (Cleveland, 2008 :270-271). Ancak, her ne sebeple olursa olsun deklarasyonun ilanı, kırılğan olan bir bölgeyi daha büyük istikrarsızlıklara sürüklemiştir. Asıl olarak bölgedeki İngiliz çıkarlarına hizmet etmesi hedefiyle hazırlanan ve Balfour Deklarasyonu olarak adlandırılan bu bildirin açıklanmasından önceki süreçte Siyonistlerin de önemli girişimleri olmuştur.

İngilizlerin Filistin'de bir Yahudi yurdu kurma projesi önceleri Fransızlar ve diğer müttefiklerce benimsenmediği için önemli Siyonistlerden Nahom Sokolow, 1917'de henüz bildiri ilan edilmeden İngilizler tarafından başta Fransa olmak üzere diğer müttefikleri ikna etmek için görevlendirilmiştir. Bu bağlamda Sokolow, 1917 Nisan'ında Fransızlarla yaptığı görüşmelerde Fransa'nın Filistin'de bir Yahudi yurduna karşı olan tepkisini yumuşatmıştır. Sokolow daha sonra Roma'ya gitmiş ve İtalya'nın da bu konuya olan tavrının ılımlı olmasını sağlamıştır (Brecher, 1993:651-652).

Müttefikleri belli bir düzeye kadar ikna eden İngilizler, "Yahudi Yurdu" projesi argümanını bu bölgeyi kontrol altına almak için kolaylaştırıcı bir unsur olarak kullanmış ve bu proje çerçevesinde Osmanlı döneminde Güney Suriye'nin bir parçası olarak kabul edilen Filistin bölgesindeki Kudüs'ü işgal ederek 1920'ye kadar İngiliz idaresi altına almıştır (Cleveland, 2008 :271). Savaş sonrası süreçte ise Yahudi tezleri 1919 Paris Barış Konferansında savaşın galip devletlerince kabul görmüş ve nihayet

Nisan 1920’de yapılan San Remo konferansında Filistin mandası İngiltere’ye verilmiştir. San Remo ile birlikte Yahudilerin Filistin’e olan bağı tanınmış, bu bölgeye daha önce göç etmiş Yahudi gruplara kendi özerk kurumlarını kurma izni verilmiş ve bu bölgeye yönelik Yahudi göçünün kolaylaştırılması vaadinde bulunulmuştur (Arı, 2014:254-255).

Filistin’in Yahudilere yurt yapılması projesi İngiltere’nin bu bölgede daha önce bağımsız bir Arap devleti kurma sözüyle çelişince, ağırlıklı olarak Arap olan yerel halkın mandater devlet olan İngilizlere tepkisi sert olmuştur. Buna ilaveten, Avrupa’dan Filistin’e yönelik giderek artan orandaki Yahudi göçü, Yahudilerin Filistin’de toprak satın alması ve burada yerleşim yerleri inşa etmesi Filistin halkının tepkisini daha da arttırmıştır. Bu gelişmeler, 1920 ve 1921 yıllarında Araplar ve Yahudiler arasında çeşitli çatışmalara neden olmuştur (Beinin&Hajjar, 2014:2).

İngiltere’nin mandater devlet olmasıyla birlikte Avrupa’dan Filistin bölgesine olan Yahudi göçü, toprak satın alma ve yeni Yahudi yerleşim yerleri kurma faaliyetleri devam etmiş ve mikro düzeydeki Arap-Yahudi çatışmaları daha büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu bağlamda, yukarıdaki sorunlardan kaynaklanan ilk büyük Arap-Yahudi çatışması 1929 yılındaki Ağlama Duvarı olaylarıydı. Olayların ana nedeni Yahudilerin El-Aksa Camii ve Kubet-üs Sahra’nın bulunduğu yerde olan Ağlama Duvarında ibadet ederken belirlenen bazı kurallara uymamasıydı. Bu durum, Müslümanlar ve Yahudiler arasında her iki taraftan da çeşitli kayıpların olduğu çatışmalara yol açmış ve İngiltere’nin olayların sebeplerini araştırmak için bölgeye çeşitli komisyonlar göndermesiyle sonuçlanmıştır (Cleveland, 2008 :284-285).

Söz konusu komisyonlar Filistin’deki çatışmaların nedenlerini tespit etmeye dönük çeşitli çalışmalar yapmış ve bu durumla ilgili İngiliz hükümetine ne yapılması gerektiğine dair bazı tavsiyeler içeren raporlar hazırlamışlardır. İlgili konu hakkında 1930’da Lord Passfield tarafından yazılan raporda bölgede Arap-Yahudi işbirliğine dayanan bir yönetimin kurulması, Yahudi göçünün ve Yahudilere toprak satışının durdurulması gibi tavsiyeler yer almış, fakat bu rapor Siyonistler tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Rapora yönelik Siyonist tepkiler ve protestoların şiddeti ancak İngiltere Başbakanı Macdonald’ın Weizman’a gönderdiği bir mektupta İngiliz hükümetinin Balfour’a bağlı olduğunu ilan etmesiyle azalmıştır (Arı, 2014:262-263).

İngiltere’nin Balfour’a bağlılığını ilan etmiş olması, takip eden süreçte bu ülkenin komisyonlarca bölgeyle ilgili hazırlanan raporları büyük ölçüde göz ardı etmesine neden olmuştur. İngilizlerin Yahudilere bu anlamdaki desteğinin devam ettiği bir süreçte Hitler’in 1933 yılında Almanya’da iktidara gelmesi Filistin’e yönelik Yahudi göçünü, Yahudilerin bu bölgede toprak satın almasını ve yerleşim yerleri inşa etmelerini daha da hızlandırmıştır. Bu gelişmeler, 1936 ile 1939 yılları arasında Arapların İngiliz manda yönetimine karşı ayaklanmalarına ve Siyonistlerle çatışmalarına neden olmuştur (Beinin&Hajjar, 2014:3).

Bu süreçte İngiliz manda yönetimine ve Siyonistlere karşı gelişen Arap ayaklanmaları öncekilerden farklı olmuştur. Özellikle 1936 yılındaki ayaklanma önceki ayaklanmalara göre yerel Arap unsurlardan daha fazla destek almış ve daha uzun sürmüştür. Ayaklanmanın bu boyutunun farkında olan İngiliz yönetimi, bölgeye 1936 yılında bir komisyon göndermiş ve ilgili komisyonun hazırladığı raporu 1937 yılında açıklamıştır. Komisyon, belli bir bölgenin İngiliz kontrolünde kalması koşuluyla Filistin’de bir Arap devleti ile bir Yahudi devletinin kurulması yönünde tavsiyede bulunmuştur (Hirszowics, 1964:43).

Peel Komisyonunun tavsiye ettiği Taksim Planı 1937’de Suriye’de toplanan Pan-Arap kongresinde reddedilmiştir. Bu plan, aynı zamanda, Yahudilere az toprak önerdiği gerekçesiyle Yahudileri de tatmin etmemiştir. Planın Arapları ve Yahudileri tatmin etmemesi üzerine İngiliz hükümeti, taksim sınırlarını yeniden belirlemek üzere 1938 yılında bölgeye Woodhead komisyonunu göndermiş, fakat bu komisyonun hazırladığı rapor İngiliz hükümeti tarafından da beğenilmediği için taksim düşüncesi rafa kaldırılmıştır (Arı, 2014:263).

Takip eden süreçte, Arapların Yahudilere ve İngiliz politikalarına tepkilerinin giderek yoğunlaşması üzerine, İngilizlerin bu meseleyi çözmeye daha fazla odaklanmasına neden olmuştur. İngiltere, yeni bir dünya savaşının belirtilerinin ortaya çıktığı bu süreçte, bu sorunun çözülememiş olmasının Filistin’deki İngiliz karşıtlığını körükleyeceğini ve İngiliz çıkarlarını olumsuz etkileyeceğini düşünmekteydi. Ayrıca, bu bölgedeki sorunun çözülmesiyle birlikte Filistin’de yerleşik İngiliz askerleri Süveyş Kanalı’nın güvenliğini sağlamaya kaydırılabilecekti. Çözümün İngilizler açısından bir diğer avantajı, Filistin’in İtalyanların savaş sürecinde Kızıldeniz’in çıkışını kapatmaları halinde Hindistan’dan gelen desteğin Basra körfezinden karayolu ile Mısır’a ulaşmasında bir geçiş işlevi görebilmesiydi (Cohen, 1973:571-572).

II. Dünya Savaşı sürecindeki yukarıdaki İngiliz kaygıları temelinde, 1939 yılının Şubat ayında, Filistin’deki Araplar ve Yahudiler arasındaki sorunları çözmek amacıyla İngiltere Sömürgeler Bakanlığı öncülüğünde Londra’da Arap ve Yahudi temsilcilerin yer aldığı bir konferans düzenlendi. Konferansta herhangi bir uzlaşma çıkmayınca İngilizler, daha önce Peel Komisyonunun raporuna karşı Arapların gösterdiği tepkileri dikkate alan Beyaz Kağıt (White Paper) belgesini deklare etti. Yahudileri tatmin etmeyen bu belgeye göre İngiltere, Filistin’de bir Yahudi devletini desteklemediğini deklare etti. Ayrıca bu belgeyle, bölgeye yönelik Yahudi göçü yılda 15.000 kişi ile sınırlandırılmış ve Yahudilerin sadece belirlenen bölgelerde toprak satın alabilmesinin önü açılmıştır. Belgenin en önemli maddesi Filistin’e 10 yıl içinde bağımsızlık vaadiydi (Cleveland, 2008 :288).

Buna karşılık Siyonistler, II. Dünya Savaşı sürecinde İngiltere patronajında 1939 yılında ilan edilen Beyaz Kağıt politikasını değiştirmeye yönelik çeşitli girişimlerde bulunmuş ve bu konuda belli bir oranda başarılı olmuştur. Bu bağlamda 1942 yılında New York’da gerçekleştirilen Biltmore programı, Beyaz Kağıt belgesini tümten ret eden bir belgedir. Özellikle Siyonist Yahudilerin katılımıyla

şekillendirilen bu belgeye göre MacDonald Beyaz Kağıdı geçersiz sayılacak, Yahudilerin “vatan” sorunları çözüme kavuşturulacak, Filistin’e göç konusu Yahudi Bürosuna devredilecek ve Filistin’de bir Yahudi devleti kurulacaktı (Arı, 2014:265).

Biltmore programındaki kararların uygulanması bağlamında en elverişli konjunktür savaş sonrası dönem olmuştur. Özellikle Hitler’in ölüm kamplarında sistematik olarak öldürülen Yahudilerin Batı’nın Yahudilere olan bakış açısını değiştirmesi, daha önce Filistin konusuna ilgisiz Amerikan Yahudilerinin bu süreçte Filistin’de bir Yahudi devletinin kurulması fikrini desteklemeye başlamaları ve dönemin ABD başkanlarının Siyonizmi desteklemeleri Filistin’de bir Yahudi devleti projesini kolaylaştırmıştır. Siyonistler, bu dönemde, Balfour Deklarasyonu ile bu bölgede bir Yahudi yurdu vaat eden İngilizleri Filistin’de bir Yahudi devleti kurma projesi önünde bir engel olarak görmeye başlamışlardır (Cleveland, 2008 :289-290). Buna karşılık İngiltere de, bölgede giderek ciddi boyutlara varan Arap-Yahudi çatışmalarından dolayı Filistin sorununu BM üzerinden çözüme eğilimine girmiştir(Beinin&Hajjar, 2014:4). Fakat takip eden süreçte bu yöndeki çabalar başarısızlığa uğrayınca İngiltere bölgeden çekilme kararı almış ve bölgede istikrarsızlık boyutu daha da artmıştır.

2.4. İran

İngiltere’nin Orta Doğu bölgesindeki çıkarları bağlamında tarihsel olarak odaklandığı ülkelerden bir diğeri İran olmuştur. Bu bölgeye yönelik İngiliz politikalarının ana ekseninde İran’ın sahip olduğu petrolden pay almaktı. Bu hedefe yönelik şekillendirilen İngiliz politikaları söz konusu bölgede daha fazla etki alanı elde etmek için Rusya’nın bu bölgedeki çıkarlarıyla çatışmıştır. Petrol rezervleri en erken fark edilen ülke olan İran’da ilk petrol imtiyazları, 1872 yılında bir İngiliz baronu olan Julius de Reuter’a verilmiştir. Rusya’nın tepkisi sonucu iptal edilen bu imtiyaz, İngiltere’nin baskıları neticesinde 1889 yılında yapılan çeşitli değişiklikler sonrası tekrar yürürlüğe girmiş ve imtiyazın süresi 60 yıl olarak belirlenmiştir. Bu anlaşmayla Reuter’a tüm yer altı kaynaklarını araştırma ve işletme hakkı verilmiş ve bu amaç için kurulacak şirketin % 16’lık net kar oranının İran hükümetine verilmesine karar verilmiştir. Fakat revize edilen bu anlaşma, 10 yıl sonra İran şahı tarafından öncekine benzer sebeplerden dolayı fesh edilmiştir (Ayhan, 2009:112).

Takip eden süreçte, İngilizlerin petrol imtiyazı ısrarı olumlu sonuçlanmış ve bunun sonucunda İran’ın yer altı kaynaklarını araştırma ve işletme hakkı bir İngiliz vatandaşı olan D’Arcy’e verilmiştir. Rusya’nın tepkisini çekmemek için 5 kuzey ilini kapsamayan bu imtiyaz anlaşmasına göre D’Arcy’e İran’da hidrokarbonu çıkarma, ticari hale getirme ve satma konusunda 60 yıllık bir imtiyaz hakkı verilmiştir. Ayrıca, petrolün çıkarıldığı yerden Basra körfezine kadar boru hattı inşa edilmesine ve şirketin gerekli yerlerde depolar kurmasına izin verilerek İran’da toprak ve bina satın alabilmesi

mümkün kılınmıştır. Bunun karşılığında kurulan işletmelerin ve şirketlerin yıllık % 16'lık net kar oranının İran hükümetine verilmesine karar verilmiştir (Ayhan, 2009:113-114).

İngiltere'nin vatandaşı olan D'Arcy üzerinden elde ettiği ekonomik ayrıcalıkların yanında İran'da güvenlik bağlamında da çeşitli çıkarları vardı. İngiltere'nin Asya'daki sömürgelerinin güvenliği bakımından özel bir öneme sahip olan İran, Hindistan yolu üzerinde bir tampon bölge işlevi görmekteydi. Bundan dolayı, bölgenin İngiliz kontrolünde olması Rusya'nın Hindistan'a geçişini engelleyebilecekti. Fakat daha sonra Alman tehdidinin bu bölgeye yönelmesi, İngilizlerin 1905 yılında Ruslarla İran'ı etki alanlarına bölen bir anlaşma imzalamasıyla sonuçlandı. İki ülke daha sonra, 1915 yılında, İran'ı kendi aralarında paylaşmak konusunda anlaşta (Arı, 2007:319).

İran'ın Sykes-Picot'u olarak da nitelendirilecek bu anlaşma Rusya'daki Bolşevik devriminden dolayı yürürlüğe girmese de, İngiltere'nin savaş sonrası dönemde bu ülkeyi etki alanına alma politikası İran ile İngiltere arasında yeni bir anlaşmanın imzalanması ile sonuçlandı. İran'ın I. Dünya Savaşı sonrası yapılan Paris Barış Konferansına uluslararası yardım almak amacıyla bir delegasyon gönderdiği bir dönemde İngilizlerle İran kabinesi arasında yeni bir anlaşma için gizli müzakereler yapılmaya başlanmıştır. Müzakereler sonucunda 1919 yılında imzalanan Anglo-İran anlaşması, İran hazinesine ve İran ordusuna İngiliz danışmanların atanması ve İran'da İngilizlerin finansmanı ile modern bir ulaşım sisteminin kurulması gibi konuları kapsamaktaydı. Ancak anlaşma, gerek İran kamuoyundan gerekse de dışarıdan gelen tepkilerden dolayı askıya alınarak yürürlüğe girmedi (Katouzian, 1998:6-7). Anlaşmanın yürürlüğe girmemesi bile halkın tepkisini dindirmeye yetmemiş, İran'da bir yönetim değişikliği sürecini başlatan ciddi istikrarsızlıklar baş göstermiştir.

Ülkede ciddi kargaşanın bu dönemde asker kökenli olan Rıza Han'ın istikrarı sağlamak amacıyla çeşitli isyanları bastırması lider bir figür olarak ortaya çıkmasını sağlamış ve sonraki süreçte Kaçar hanedanlığının yerine Pehlevi hanedanlığının kurmasıyla sonuçlanmıştır. Rıza Şahın devleti merkezileştirme, askeri modernizasyon, Batılılaşma ve diğer birçok alandaki reform çabaları İran'ın gelişimine olumlu yansımaları olmuştur. Fakat Şahın ekonomiyi millileştirme girişimi, İngiltere'nin İran'da sahip olduğu ekonomik ayrıcalıkları tehdit ettiği için tam anlamıyla başarılı olamamıştır. Öyle ki Rıza Şah'ın Basra Körfezinde kontrol altına alamadığı tek şirket Anglo-Iranian Petro Şirketi olmuştur. Rıza Şah, 1901 yılında İngiliz vatandaşı olan D'Arcy'e verilen imtiyazları revize etmek için çok uğraşmış, fakat bu konuda istediği oranda başarılı olamamıştır. Verilen imtiyazlar konusunda İngilizlerle yapılan müzakereler sonucu 1933 yılında yeni bir anlaşma imzalanmış ve İran'a verilen % 16'lık net kar oranı % 20'ye yükseltilmiş, bunun karşılığında ise anlaşmanın süresi 1993 yılına kadar uzatılmıştır. İngilizlerin bu yöndeki politikaları, 1930'ların sonlarından başlayarak İran yönetiminde ve halkında Avrupa'da İngilizlere karşı ciddi bir tehdit olarak yükselişe geçen Almanlara yönelik bir sempatinin oluşmasına neden olmuştur (Cleveland, 2008:209-214).

Her iki dünya savaşına resmen katılmayan İran, iki savaş sürecinde de İngiliz ve Rus işgaline uğramış ve bu savaşlardan en fazla zarar gören ülkelerden birisi olmuştur. Rıza Şahın iki savaş arası dönemde İngiliz ve Sovyet dengesi gözeterek yaptığı çeşitli reformlar belli bir düzeye kadar başarılı olmuş, fakat İran'ın II. Dünya Savaşı sürecinde İngiliz ve Sovyet işgaline uğramasının önüne geçememiştir. Özellikle 1941 yılında Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne karşı, Japonya'nın da ABD'ye karşı savaş hazırlıklarına başlaması İran'ı sürmekte olan savaş bağlamında daha da stratejik bir ülke konumuna yükseltmiştir. İran'ın bu konjonktürdeki stratejik önemi, müttefiklerin Alman tehdidine karşı SSCB'ye yardımının Uzak Doğu kapısının Japonlardan dolayı kapalı olmasından ve Türkiye boğazlarının Montrö anlaşmasından kaynaklanan kısıtlayıcı şartlarından dolayı ancak İran üzerinden gerçekleşebilmesinden kaynaklanmaktaydı (Erkan, 2010:110-113).

Müttefiklerin yukarıdaki koşulların gerektirdiği durum çerçevesinde Sovyetler Birliği İran üzerinden yardım etme kararı alması Şah Ahmet Rıza'yı memnun etmedi. Şah Ahmet'in bir adım daha ileri giderek savaşta tarafsızlığını ilan etmesi ve Almanya'ya karşı herhangi bir girişimin içinde olmak istememesi, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin bu ülkeyi 1941 yılında işgal etmesi ile sonuçlanmıştır. Bu süreçte Sovyet ordusu İran'ın kuzeyini, İngiliz ordusu da İran'ın güneyini işgal ederek İran Şahını sürgüne göndermiştir. Şahın sürgüne gitmesiyle yerine geçen Şah Muhammed Rıza ile görüşmelerde bulunan işgal güçleri, savaşın sona ermesini takiben 6 ay içinde İran topraklarını terk edeceklerine dair bir anlaşma imzaladılar. Böylece İran, baskılar ve işgal yoluyla da olsa Almanlara karşı müttefiklerin yanında yer aldı. Ancak, müttefiklerin desteklediği yeni İran yönetimine yönelik tepkiler bu süreçte daha da yoğunlaştı(Erkan, 2010:112-113).

İran'ın 1941 yılından 1946 yılına kadar işgal altında tutulması ve 1947'de İngiliz ve Sovyet nüfuz alanlarına bölünmesi müttefikler açısından güvenlik ve ekonomik ayrıcalıklar bakımından çeşitli avantajlar sunsa da, işgal yoluyla ülkenin egemenliğinin ihlali İran halkının milli onurunu zedelemiş ve savaş sonrası dönemde milliyetçiliğin yükselişine katkıda bulunmuştur (Cleveland, 2008 :215). Savaş sonrası süreçte yabancılara verilen imtiyazların devam etmesi ve bu durumun ülkeye ekonomik anlamda olumsuz yansımaları ile ülkenin dışa bağımlı durumu, İran'ın egemenliğini tartışılır kılmıştır. İran yönetiminin bu durumu değiştirmeye yönelik ilk ciddi tepkileri 1950'lerin başlarından itibaren görülmeye başlanmıştır (Arı, 2014:428).

3. SONUÇ

İngiltere'nin 20.yüzyılın ilk yarısında Orta Doğu bölgesine yönelik angajmanları ağırlıklı olarak güvenlik kaygıları ve ekonomik çıkarlar ekseninde gelişmiştir. Söz konusu angajmanların bölgedeki stratejik noktaları elde tutarak savaş öncesi ve sonrası süreçlerde kendisinin ve müttefiklerinin güvenliğini sağlamak biçiminde gerçekleştiği söylenebilir. Bununla birlikte, bu dönemde Hindistan'a kadar uzanan İngiliz emperyal sisteminin sürdürülebilirliği bağlamında önemli bir geçiş yolu işlevi gören Orta Doğu'da etki alanı oluşturma ve bölge halkları üzerinde denetim kurma güvenlik kaygıları bağlamındaki angajmanların bir diğer boyutunu oluşturmuştur.

Irak bu angajmanlar çerçevesinde, I. Dünya Savaşı sürecinden II. Dünya Savaşının sonuna kadar olan dönemde siyasi olarak İngiltere'nin etki alanında kalmaya devam etmiş ve İngiliz sömürge alanlarının güvenliğini korumasında stratejik bir yer işlevi görmüştür. Bu bağlamda İngiltere, savaş sürecinde çeşitli kişi ve devletlere gizli vaatlerde bulunmuş, iki savaş arası dönemde bölgede siyasi yapıyı şekillendirmeye yönelik de çeşitli anlaşmalar imzalamıştır. Söz konusu anlaşmaların temel amacı Irak'taki İngiliz çıkarlarını tüm yerel direniş hareketlerine rağmen korumaktır. Yeni durumlara göre geliştirilen yeni politikalar bağlamında, yerel direniş hareketlerinin güçlendiği dönemlerde İngilizlere hesap veren bir Arap hükümeti oluşturularak direniş hareketlerinin İngiltere için varoluşsal bir tehdit olmasının önüne geçilmiştir. Böylece İngiltere, söz konusu politikayla halkın tepkisini kısmen yumuşatarak bu ülkedeki çıkarlarını sürdürülebilir kılmıştır. İngilizlerin bu metodolojik yaklaşımı, Irak'taki ekonomik çıkarlarını koruma ve maksimize etme sürecinde de başvurulan bir yöntem olmuştur.

Irak'ın stratejik bir geçiş bölgesi olarak Hindistan'a kadar uzayan İngiliz sömürgecilik düzeninin güvenliğini sağlayacak bir konumda olması ve bu ülkede başta petrol olmak üzere çeşitli alanlarda elde edilen ekonomik imtiyazlar, İngiltere açısından bu bölgede etki alanı oluşturmak için temel gerekçeler oluşturmuştur. Güvenlik ve ekonomik çıkar odaklı bu yaklaşım İngiltere'nin Irak' a yönelik dış politikasının temel parametrelerini oluşturmuştur.

İngiltere, Orta Doğu'da farklı bölgelere yönelik ekonomik ve güvenlik odaklı angajmanlarında hem yerel hem de uluslararası aktörlerle aynı dönemde ilişkiler kurmuş, fakat bazı durumlarda farklı aktörlere bölgeyle ilgili birbiriyle çelişen vaatler vermiştir. Filistin örneğinde Araplar ve Yahudilere verilen vaatlerin birbiriyle çelişmesi bir süre sonra yeni gelişmelere neden olmuştur. Bu bağlamda, Yahudilerin Balfour Deklarasyonundaki vaatlerde ısrarcı olması ve deklarasyondaki Yahudi yurdu projesi bağlamında bölgeye daha fazla Yahudi'nin göç etmesi, toprak satın alması ve yerleşim yerleri kurması bölgede yerleşik Arap unsurların tepkisine neden olmuş ve Araplar ile Yahudiler arasında çeşitli çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çatışmaların boyutunun giderek artması, ağırlıklı olarak stratejik ve güvenlik gerekçelerden dolayı İngiliz denetimine alınan bu bölgenin daha da istikrarsız olması ve bizatihi İngilizlerin güvenliğini tehdit eder duruma gelmesi sonucunu doğurmuştur. İngiltere, bu çatışmalı ve istikrarsız durumu düzeltmek amacıyla bölgeye çeşitli komisyonlar göndererek bu

komisyonların hazırladığı raporlar doğrultusunda bölgeyi istikrarlı hale getirmeye dönük çeşitli girişimlerde bulunmuş, fakat bu öneriler bazen bir tarafı bazen de her iki tarafı tatmin etmekten uzak olmuştur. Takip eden süreçte, uluslararası komisyonlar üzerinden bölgede ekonomik ve güvenlik odaklı İngiliz çıkarlarını elde tutma çabaları tam anlamıyla başarıya ulaşmamıştır. Bu durum İngilizlerin bölgedeki uyuşmazlıkları Birleşmiş Milletleri müdahil ederek çözmeye yöneltmiştir. Fakat, BM'nin uyuşmazlıkların çözümüne müdahil olması bölgede pozitif barış bağlamında bir sonuç doğurmamıştır.

Mısır ve İran'a yönelik İngiliz angajmanları da benzer şekilde stratejik bölgeleri ve su geçiş yollarını denetim altına almak ve bu ülkelerdeki mevcut İngiliz çıkarlarını korumak hedefli olmuştur. Söz konusu hedefe ulaşmak bağlamında gelişen yerel tepkileri azaltmak amacıyla iç siyasette yeni dengeler kurulmaya çalışılmıştır. Kurulan yeni dengeler İngilizlere karşı gelişen yerel muhalefeti ve tepkileri azaltmaya yetmemiştir. Takip eden süreçte, bu ülkelerdeki İngiliz angajmanları iç siyasette gelişen milliyetçiliğin ötekisi işlevi girmeye başlamıştır. Bu durum, söz konusu ülkelerdeki kimlik inşa sürecine katkıda bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- AbdulHadi, A. B. (1932) "The Balfour Declaration", The Annals of The American Academy of Political and Social Science, Vol. 164:12-21.
- Arı, T. (2007), "Irak, İran, ABD ve Petrol", 2.b., İstanbul: Alfa Yayınları.
- _____ (2014) Geçmişten Günümüze Orta Doğu, C. 1, 6.b., Bursa: Dora Yayınları.
- Ayhan, V. (2009) Ortadoğu ve Petrol, 2.b., Bursa: Dora Yayınları.
- Beinin, J; Lisa, H. (2014) "Palestine, Israel and the Arab-Israeli Conflict: A Primer", Middle East Research and Information Project, Washington DC, [http://Www.Merip.Org/Sites/Default/Files/Primer_On_Palestine-Israel\(Merip_February2014\)Final.Pdf](http://Www.Merip.Org/Sites/Default/Files/Primer_On_Palestine-Israel(Merip_February2014)Final.Pdf), 1-16.
- Brecher, W. F. (1993) "French Policy Toward the Levant 1914-1918", Middle Eastern Studies, 29(4): 641-663.
- Burke, E. (2014) "An Awkward Embrace: The UK's Re-Emerging Role in the Middle East", Policy Brief, No. 186: 1-6.
- Cleveland, L. W. (2008) Modern Ortadoğu Tarihi, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul: Agorakitaplığı.
- Cohen, J. M. (1973) "Appeasement in the Middle East: The British White Paper On Palestine", The Historical Journal, 16(3): 571-596.
- Culcasi, K. (2008) "Constructions of the 'Middle East'", Imago Mundi, 60(1): 120-121.

- Duggan, P. S. (1921) "The Syrian Question", The Journal of International Relations, 11(4): 571-588.
- Egerton, F., Rathbone W., Norwood, M. C. (1884) , Great Britain, Egypt and the Suez Canal, London, Crystal Palace Press.
- Erkan, S. (2010) "The Invasion of Iran by Allies During World War II", Codrul Cosminului, 16(2): 109-132.
- Gillon, Z. D. (1969) "The Antecedents of the Balfour Declaration", Middle Eastern Studies, 5(2): 131-150.
- Hirszowich, L. (1964) "Nazi Germany and the Palestine Partition Plan", Middle Eastern Studies, 1(1): 40-65.
- Hoskins, L. H. (1944) "The Suez Canal and the Outlook of Egypt", The American Political Science Review, 38(1): 110-119.
- Katouzian, H. (1998) "The Campaign Against the Anglo-Iranian Agreement of 1919", British Journal of Middle Eastern Studies, 25(1): 5-46.
- Khall, F. O. (2014) "The Crossroads of the World: U.S. and British Foreign Doctrines and Construct of the Middle East, 1902-2007", Diplomatic History, 38(2): 299-344.
- Metz, C. H. (1990) Iraq: A Country Study, 4th Edition, Federal Research Division.
- _____ (1991) Egypt: A Country Study, 5th Edition, Federal Research Division.
- Morsy, L. (1984) "The Military Clauses of Anglo-Egyptian Treaty of Friendship and Alliance", International Journal of Middle East Studies, 16(1): 67-97.
- Silverfarb, D. (1995) "Britain And Iraqi Barley During the Second World War", Middle Eastern Studies, 31(3): 524-532.
- Stork, J. (1972) "Understanding the Balfour Declaration", Merip Reports, No. 13: 9-13.
- Tanenbaum, K. J. (1978) "France and the Arab Middle East, 1914-1920", Transactions of American Philosophical Society, 68(7): 1-50.